

УДК 82-131(575).2

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2022-1 (1)-107-115

Шабданов А.

КТМУ, Коомдук илимдер институту, Түркология программасы, магистрант

Шабданов А.

Магистрант, программа Тюркология, Институт социальных наук, КТУМ

Shabdanov A.

Master student, the program Turkology, Institute of Social Sciences, KTMU

**“НАЙМАН” ПОЭМАСЫ – МАДАНИЯТТЫН АҢ-СЕЗИМИ БОЛГОН МИНИ ЭПОС
ПОЭМА "НАЙМАН" – МИНИ-ЭПОС КУЛЬТУРНОГО СОЗНАНИЯ
THE NAIMAN POEM IS SMALL EPIC ON SENSE OF CULTURE**

Аннотация: Кыргыз адабиятын сынчыл көз караш менен изилдеген эмгектер жок эмес, бирок ошондой болсо да эгемендик жылдарындагы тема басаңдап калганы чындык. Өзгөчө акыркы он жылдын ичинде канчалаган адабий чыгармалар жаралды. Тилекке каршы аларды адабий сын көз караш менен анализдегендер өтө эле аз. Тарыхый доорубуздун адабияты менен учурдун заманбап адабиятын синхрондуу изилдөө бир жактан коомузбундун жашоо турмушун жакшыраак аңдоого жардам берсе, экинчи жактан жазуучу же акындын чыгармачылыгынын убагында бааланышына шарт түзөт. Коомубуздун белгилүү акыны Бактыгүл Чотурованын “Найман” поэмасы – социалдык турмушта биз жоготуп бара жаткан эң жогорку баалуулуктарды чагылдырган кийинки мезгилдердеги мыкты чыгарма.

Бул макалада акын Бактыгүл Чотурованын “Найман” поэмасын сюжеттик-композициялык, каармандардын типтик өзгөчөлүгү жана тема, идея, проблемасы жагынан сын көз караш менен карап, анализдөөгө аракет жасалды.

Аннотация: Существуют немало исследований по критическому анализу кыргызской литературы, но правда в том, что тема пришла в упадок в годы независимости. Особенно за последние десять лет было написано множество литературных произведений. К сожалению, мало кто сделал критический анализ этих произведений с литературой точки зрения. С одной стороны, одновременное синхронное изучение литературы нашей исторической эпохи и современной литературы, позволяет качественно понять жизнь нашего общества, с другой стороны, позволяет своевременно оценить творчество наших писателей и поэтов. Поэма "Найман"- известного поэта нашего общества Бактыгуль Чотуровой, является лучшим произведением нашего общества, отражающее высшие ценности, которые мы теряем за последнее время.

В данной статье, мы постарались с критической точки зрения проанализировать поэму Бактыгуль Чотуровой- "Найман", в аспекте: сюжетно-композиционном, типического характера персонажей, темы, идеи и проблемы.

Abstract: There are no works that examine Kyrgyz Literature from a critical point of view, but the truth is that the topic fell into decline in the years of independence. In addition, many literary works have emerged in the last ten years. Unfortunately, there are very few people who examine them from a literary critical point of view. Simultaneous research of the literature of historical times and the contemporary literature of nowadays helps to understand the life of our society better, on the other hand, allows to value writer and poets of our times in timely manner. The poem Naiman the famous poet of

our society Baktygul Choturova the best work of our society, reflecting the highest values that we have been losing lately.

In this article, poet Baktygul Choturova's poem named Naiman has been critically analyzed in terms of plot, structure, heroes, theme and subject.

Негизги сөздөр: “Найман” поэмасы, сын, адабият, кыргыз адабияты

Ключевые слова: поэма “Найман”, критика, литература, кыргызская литература

Key Words: The Naiman Poem, Criticism, Literature, Kyrgyz Literature

Кыргыз поэзиясы учурда ар тараптан өнүгүп жаткан абалда. Мына ушул поэзия жанрынын өнүгүүсүнө өз салымын кошуп келе жаткандардын бири – белгилүү акын Бактыгүл Чотурова. Ал – көптөгөн адабий сыйлыктардын ээси. Өзүнүн чыгармачылыгында өзгөчө чыгармаларды жаратуусу менен башкалардан айырмалана алды. Алсак, анын “Тумар Ханыша” аттуу музыкалык драмасы коомчулукта жаңылык жаратты десек болот. Акындын ырларынан тышкары поэмаларды дагы жазып жүргөнү белгилүү. Анын 2013-жылы чыккан “Найман” аттуу ырлар жана поэмалар жыйнагында “Найман” аттуу поэмасы бар. Бул поэмасы алгач “Жаңы Ала-Тоо” журналында 2011-жылы жарык көргөн. Эң биринчи булак катары бул чакан макала үчүн аталган журналдагы алгачкы варианты негиз болду.

“Найман” поэмасы Бактыгүл Чотурованын акындык чеберчилиги артып калган мезгилинде жазылганын белгилөө керек. Акындын поэмасы боюнча И. Арабаев атындагы Мамлекеттик тил жана маданият институтунун Кыргыз адабияты жана аны окутуунун технологиялары кафедрасынын магистранты Бактыбек кызы Жыпаркүлдүн “*Акын Бактыгүл Чотурованын “Найман” поэмасында генофонд маселесинин көтөрүлүшү*” (2020) деген макаласы жарыяланган.

Аталган макалада автор Бактыгүл Чотурованын “Найман” поэмасы аркылуу генофонд маселесин алып чыккан деген жыйынтыкка келет: “*Бул сыяктуу жогорку мазмунду камтыган поэмасы аркылуу акын Бактыгүл Чотурова, биз башында белгилегендей, генофонд маселесин көтөргөн. Жеке бир уруунун, бир баатырдын мисалында болуп жатса дагы, сөз кырк уруу кыргыз элинин келечек тагдырына, эртеңкисине байланыштуу чоң маселе экендигине поэманы окуган окурмандын көзү жетет*” (Бактыбек кызы, 2020: 5-б.).

Бизге чейинки аталган макалада поэманын сюжети дагы кайсы бир деңгээлде анализге алынган. Бирок биздин көз карашыбызда поэманын сюжети, композициясы, каармандар системасы, темасы, идеясы жана проблемасы алда канча катмарлашкан, акын аларды абдан дыккаттык менен иштеп чыккан деп айтууга болот. Ошондуктан аталган маселелерге дагы да кайрылуу зарылчылыгы жаралып турат. Төмөндө “Найман” поэмасынын сюжеттик-мотивдик адабий анализин жүргүзүүгө аракет жасап көрөлү.

Сюжеттик-мотивдик адабий анализди поэманын проблемаларына токтолуу менен баштоо туура болчудай. Себеби, чыгармалардын проблемасы жана идеясы чыгарманы чыгарма кылып турган негиздердин бири болот десек жаңылыш болбостур. “Найман” поэмасында Бактыгүл Чотурованын бир нече проблеманы козгогонун байкай алабыз. Мисалы, хандын уулу согуштан курман болот:

Атанын жалгыз уулун аямакпы,

Согушта ажал билбейт бирби, миңби. (Чотурова, 2011: 93-б.)

Бул жерде согуштун жакындарыбыздан айрылып калуубузга себеп болгон жаман нерсе экенинен кабар берилип жатат. Ошол эле учурда, мамлекет башкаруучу жана анын эли

менен болгон мамилеси, бийлик талашуу, баласыз калуу, элдин келечеги, акылдуулук, аял кишинин жашоодогу орду, каада-салт, жаман жакшынын айырмасы сыяктуу көп тараптуу маселени камтыган поэма экенин айтууга негиз бар. Мындай проблемаларга сюжеттик-мотивдик адабий анализдин жүрүшүндө дагы кененирээк токтолуу мүмкүнчүлүгү бар.

Автор сюжетти түзүүдө жана каармандарды жаратууда кыргыз оозеки чыгармачылыгына таандык өзгөчөлүктөрүнө баш ийгенин байкай алабыз. Чыгармадагы согуш жана тарыхый доор темасы бизди архетиптик же баштапкы булактарга алып барат. “Найман” поэмасынын аталышы тууралуу Б. Чотурова чыгарманын башында эле найман уруусунан алганын белгилейт. Андан аркы окуялардын системасында бир атанын согуштан курман болгон баласынан ажырап калган окуясына күбө болобуз. Бир атанын жалгыз туягынан ажырап, туяксыз калышы биздин эпостордо жыш жолуккан мотив болуп саналат. Бул ошол эле учурда поэманын сюжетинин кульминациясы болуп саналат. Себеби, сексен жаштагы хан жалгыз уулунан ажырайт жана анын өмүрлүк жары дагы дүйнөдөн кайткан болуп сүрөттөлөт. Жалгыз уулдан айрылуу чыгармада мындайча сүрөттөлгөн:

Билдирбей турса дагы мууну бошоп,

Дал ушул көз ирмемдер болду тозок.

Жымжырттык тумчуктуруп убакытты

Кылымдай сездирет да созот... созот...

Жакындап кол ордого келет улам...

Көрүнбөйт хандын уулу арасынан,

Аттиң ай мураскерден мурун дагы,

Ата үчүн кымбат не бар баласынан?! (Чотурова, 2011: 91-б.)

Тоо кулап, көл чайпалып кеткенсиди,

Көрүнбөй калды хандын көзүнө жол... (Чотурова, 2011: 91-б.)

Бул сүрөттөөлөр аркылуу хандын кандайдыр бир деңгээлде көркөм портретин көрө алабыз. Бул абалды пейзаждык параллелизм менен коштогону дагы акындык чеберчиликтен кабар берет. Психологиялык абалды сүрөттөө менен автор бизге хандын адамдык сапатынын жогору экенин айтып жаткандай. Бир уулдун атасы ошол эле учурда элдин атасы болуу кандай гана зор, кыйын түйшүк экенин төмөнкү саптар менен сүрөттөйт:

Болот деп мында эске келбегенби,

Хан уулун кантип чыдап жерге берди?!

Мен дагы жазалбадым ошол күндү,

... курган жан баштан кечти эмнелерди... (Чотурова, 2011: 91-б.)

“Найман” поэмасында хан жана анын келини негизги башкы каармандар болуп саналат. Булардын портреттери мыкты деңгээлде психологиялык жактан ачылган деп айта алабыз. Хандын келининин көркөм портрети анын өзүнүн речтик өзгөчөлүгү аркылуу сүрөттөлгөн. Келиндин сөздөрү поэмада композициянын компоненти болгон диалогдук жол менен берилген:

- Жок, ата, кетпейм жалгыз сизди таштап,

Сырткы ишти кызматчылар кылат каттап.

Бир аял үй ичинде сизди карап,

Турганы керек акыр барктап, таптап. (Чотурова, 2011: 95-б.)

Сюжеттеги дагы эң маанилүү өзгөчөлүктөрдүн бири бул жогоруда дагы айтылгандай мотивдердин колдонулушу. Башкача айтканда, чыгарманын өзөгүндө архетиптик өзгөчөлүктөрдүн камтылышы.

Ар бир маданияттын генетикалык коду бар, ал тарыхый –цивилизациялык өнүгүүдөгү байыртан өзөк алган архетип болуп саналат (Гапаров, 2019: 5-б.). Архетип (гр. arche - башат жана typos - образ) - баштапкы образ, биринчи форма, үлгү. Юнгдун «аналитикалык психологиясындагы» Архетиптер - бардык психологиялык процесстердин жана коопсуздануулардын мүмкүнчүлүгүнүн түйүлдүгүндө жатуучу коллективдүү сезимсиздиктин структуралык элементтери. Архетип бүтүндөй адамзаттык символиканын негизинде болуп, мифтерде, ишенимдерде, түш көрүүлөрдө, искусстводо жана адабиятта көрүнөт (Гапаров, 2019: 237-б.).

Жогорудагы абзацтагы ойго таянуу менен бул поэмадагы хандын баласыз калышын эпостор менен байланыштырууга болот. Мисалы, *“Манас” эпосунда Жакыптын баласыз болушу, бир учурда жаман, уяттуу нерсе болсо ошол эле учурда абдан трагедия катары бааланат. “Эпостун баш жагында Жакыптын баласыз өтүп баратканына арман кылышы-бул жеке адамдын муң-кайгысы эмес, татыктуу башчысы жоктуктан азап-тозокко учураган элдин трагедиясы катары көрүнөт. Жакыптын күткөнү-перзент эле эмес, бүткүл кыргыз журтунун арзуусуна ылайык келе турган баатыр уул”* (Сайпидинова, 2015: 35-б.) Ал эми атанын баласыз калышы кыргыздар үчүн бир аз кемчилик катары бааланарын төмөндөгү ойдон көрө алабыз: *“<...> себеби кыргыз маданиятындагы баалуулук “балалуу болуу” какбаш деген сөз баласыздарга же жалгыз калган адамдарга карата айтылуучу жаман сөз”* (Алишова, 2020: 255-б.).

Поэманын автору чыгарманын башында эле сексен жаштагы ханды баласыз калтыруу менен окуяга толугу менен сүңгүп кирүүбүздү шарттайт. Жогорудагы архетиптердин мисал катары берилиши бул чыгармада салттуу теманын колдонулушун баса белгилөө. Ошол эле учурда поэманын акырында акылдуу, баатыр, абройлуу хандан мыкты уулдун жаралышы кайрадан эле бизди эпостук сюжеттерге алып барат. *“Алмамбеттин атасы Соорондук (С. Каралаевдин варианты б-ча Азиз кан), ал бүткүл кытай аскерлерин башкарган өзгөчө чоң даражалуу адамдардын бири. Соорондук узак убак баласыз жүрүп, Алмамбетти көрөт. Жашынан зээндүү, терең акылга ээ Алмамбет сергектиги м-н өзүн окуткан мугалимдерин да таң калтырып, эрте жетилет”* (Кыргыз адабияты энциклопедиялык окуу куралы, 2004: 139-б.). Хандын жаңы төрөлгөн баласы дагы бат эле эр жетилерин байкаса болот. “Найман” поэмасынын негизги идеяларынын бири дагы “жакшыдан жакшы жаралат” деген ой. Тагыраагы, жакшы атадан жакшы уул.

Поэманын баштапкы чыгармаларыбыз эпостор менен болгон дагы бир байланышы балага ысымынын берилиши. Поэмада бул кырдаал мындайча сүрөттөлгөн:

“Ат коюп бергиле” – деп алып чыкты,

Макул таап акылмандар эмне дешсе...

Даанышман бир карыя көзү ачыктай,

Акырын үн чыгарып, сөз сурап жай.

“Баланын аты Найман болсун”, - деди,

Бардыгы муюп калды унчугушпай. (Чотурова, 2011: 96-б.)

Туура ушундай эпизодду “Манас” эпосунда Манаска ат берүү аземинде көрө алабыз:

Ат коё албай көпчүлүк

Камалып турган тушу” – деп,

Бердике сүйлөп салганы,

“Берген болсоң, уруксат

Мен коёюн атын” – деп,

Дубана сүйлөп калганы.

“Ат коюңуз, акыр!” – деп,

<...>

Оозуна келди шондой кеп.

Ат коюлду – “Манас!” – деп, (“Манас” эпосу Сагымбай Орозбаковдун варианты боюнча, 2017: 95-б.)

Эки учурда тең балдарын эл алдына алып чыгып ат коюшун сурануу, даанышман адам тарабынан ысым берилиши сүрөттөлгөн. Бул жагынан алып караганда поэма өзүбүздүн элдик оозеки чыгармачылыктын мотивдерин алып жүрөт десек болот. Учурдун он бир муундан түзүлгөн лирикалык чыгармаларынын стили менен оозеки чыгармачылыгыбыздын ыр түзүлүшүндө кездешкен мотивдерди заманбап доорго алып келип айкалыштыруу бул өтө таланттуулуктун белгиси болуп саналат.

Ошол эле учурда баласыздык темасы арман ырларынын темасы экенин дагы баса белгилөө керек. Бул тууралуу Кыргыз адабияты энциклопедиясында мындай деп жазылган: *“Арман ырлары – оозеки адабиятыбыздын дагы бир өнүккөн тармагы. Армандын бир түрү – адамдын жеке тагдырына: армандуу сүйүүгө, баласыздыкка, оорукчалдыкка ж. б. байланыштуу жеке инсандын ички күйүтүн, кайгы-муңун чагылдырат”* (Кыргыз адабияты энциклопедиялык окуу куралы, 2004: 9-б.).

Поэманын сюжеттиндеги келиндин акылмандыгы, көрөгөчтүгү, жана кайнатасына турмуштун оор кырдаалында жардам бериши дагы кайра эле биздин оозеки чыгармачылыктын негизгилеринен болгон жомокторго такалат. Эл оозунда абдан белгилүү болгон “Акыл Карачач” жомогундагы окуя кандайдыр бир деңгээлде “Найман” поэмасында дагы иштелген десек болот. Акылкарачач өзүнүн кайнатасы Жээренче чеченди турмуштун кыйын абалынан өзүнүн көрөгөчтүгү, акылмандыгы менен куткарып калат: *“Акыл Карачач үйүнө келип, окуяны Жээренче чеченге айтып берди. Кайнатасы келининин акылына, тапкычтыгына ыраазы болуп, ага ак батасын берди. <...> Кабар жеткен соң, сөздүн түйүнүн казак, кыргыз жалпы түрк балдары чече албай айран калышты. Акырында Жээренче чечендин айтылуу келини Акыл Карачач чечет го деп катты алып барышып, калктын мыктысы, жол баптоочулары карап турушту.”* (Бектурганова, 2014: 121-б.). Жомоктон алынган бул айрым мисалдар Акыр Карачачтын акылдуулугун ачык түрдө көрсөтүп турат.

Бактыгүл Чотурованын дагы поэмасында акылдуу, келечекти алдын ала божомолдой билген хандын келини сүрөттөлөт. Акыл Карачач менен окшоштугу бул дагы кайнатасын абдан өтө эле татаал учурдан куткарышы, ага жол көрсөтүп, колдоо көрсөтүшү. Келиндин көсөмдүгү поэмада мындайча берилген:

Купуя бир ойду ойлоп көөнү зирек,

Ал аста кайнатасын байкап жүрөт.

Бир күнү көрүп даарат кылган жерин,

Өзү ойлоп жүргөн сырды тактап билет.

Жерди оюп аккан заара табарсыктан,

Саргайтып жашыл чөптү жаңы чыккан.

Белинде бир уруктун калгандыгын,

Белгисин көрдү дагы түшүндү ыкчам. (Чотурова, 2011: 93-б.)

Чыгат чын, сен төрөгөн бала баатыр,

Ата ордунн бош калтырбай басат акыр. (Чотурова, 2011: 94-б.)

Дагы эле зирек келин билет баарын,

Баштаган бир ою үчүн бүлөп жанын. (Чотурова, 2011: 95-б.)

Жогорудагы келиндин акылмандыгын, зиректигин чагылдырган саптар ошол эле учурда бизге келиндин образын, көркөм портретин чагылдырып турат.

Поэманын сюжетинин негизги өзөгүн жомоктогу архетиптер түзөт деп айтууга жүйө бар. Себеби эпостордогу баласыздык мотив жомоктордон өткөндүгүн белгилеген булактар да жок эмес. “*Мисалы, эпостордо кезиккен сыйкырдуу бойго бүтүү, баласыз атанын балалуу болушу туурасындагы сюжет, мотив балдар жомокторунан орун алган.*” (Кыргыз адабияты энциклопедиялык окуу куралы, 2004: 54-б.). Ошондо баласыздык, ысым коюу, акылман келиндин кайнатасына жардам берүү, акылдуу баланын төрөлүшү, карыган адамдын балалуу болушу сыяктуу эпизоддор биздин жомоктордо дагы байкалган, жалпы эле дүйнө таануубузда, маданиятыбызда колдонулган, элдик оозеки чыгармаларыбызда чагылдырылган маданий коддорубуз деп айта алабыз. Жана ошондой эле, бул архетиптердин “Найман” поэмасында чагылдырылышы маданий өңүттөн алганда өтө эле баалуу. Ошол эле учурда, булар адамзаттын жашоосунда дайыма болгон маселелер катары дагы белгилүү. Кайсы гана доор болбосун бул маселелер, окуялар болуп турат.

Сюжеттин жыйынтык бөлүгү – толугу менен автордун жеке индивидуалдуу табылгасы. Чыгарманын жыйынтык бөлүгү поэмадагы экинчи кульминация десек болот. Себеби, уул бала төрөлгөндөн кийин атасы дүйнө салат, башкаруу ханышага өтөт. Жаш жигит хан болуу жашына келгенге дейре ханыша башкарат. Бул учурда анын жеңеси эмне болду? деген суроо жаралбай койбойт. Жеңесинин кайниси менен баш кошушу окурманга күтүүсүздүк жаратат.

Поэма үчүн фабула терминин колдонуу дагы да туура болчудай, анткени окуялар системасы хронологиялык тартипте берилген. Окуянын бактылуу болуп бүтүшү кайрадан жомоктогу “...ушинтип алар бактылуу өмүр сүрүшүп жашап калыптыр” деген аяктоону чагылдырып тургансыйт.

Каармандар системасында жалпысынан төрт каарман бар. Алардын экөө архетип болсо экөө абдан пассивдүү ролду алышкан. Келин Акылкарачач тибби боло аларын жогоруда дагы белгиледик. Ал эми хан болсо, акылдуу, элин ойлогон жомоктогу оң каарман болгон хан тибби боло аларын дагы баса белгилөө керек. Хандын жаңы төрөлгөн баласы жана экинчи жубайы чыгармада пассивдүү болуп сүрөттөлгөн. Каармандар поэмада атайын идеалдуу сүрөттөлгөн. Бул аркылуу автор аял кишинин акылдуулугун, көсөмдүгүн чагылдырууну каалаган десек жаңылышпайбыз. Идеалдуу каармандар ошол эле учурда элдик оозеки чыгармачылыктын каармандары. Бул өңүттөн алганда этнопедагогикабыз менен байланыштуу. Кыргыз маданиятынын өкүлдөрү өзүнүн оозеки чыгармачылыктарын дайыма угуп келет. Бул – биздин тарбиялоодогу этнопедагогикалык колдонгон ыкмалардын бири. Ошондуктан каармандардын идеалдуу түрдө берилиши анын ишенимдүүлүк критерийине зыян келтирбейт. Тескерисинче, өзүбүздүн нукура, табигый жанр болушу менен таасири күчтүү болуп башка чыгармалардан өзгөчөлөт.

“Найман” поэмасында пейзаждык жана кырдаалдык сүрөттөөлөр биздин өзүбүздүн каада-салтыбызды чагылдырат деп айта алабыз. Мисалга алсак чыгармада кыргыз маданиятында жаман кабардын жана жоготуунун белгиси катары кара түс колдонулган:

Артынан кара кийген кара атчан,

Башынан бутуна че бүт жаракчан...

Кайгылуу кабар барын сездиргендей,

Сындырып жаа жебесин, түшүп аттан... (Чотурова, 2011: 91-б.)

Багы учуп, Кудай берген жалгыз белек...

Байландык найза учунда кара желек! (Чотурова, 2011: 91-б.)

Көчмөндөр маданиятында кара түс дайыма жоготуу, суук кабардын белгиси болуп келген. Мына ушул маданий кодду колдонуу менен Б. Чотурова пейзаждык сүрөттөөлөрдү жасоодо. Бул пейзаждык же кырдаалдык сүрөттөөлөр өзүбүздүн маданиятка суугарылган.

Чыгармада каада-салттарыбыздын дагы бири абдан жакшы сүрөттөлгөн:

Толду деп он алтыга Найман жашын...

Келиндин түшүнүштү “тамашасын”.

“Жесири катарында акесинин”,

Салт менен кайнисине кошту башын. (Чотурова, 2011: 97-б.)

Мындай салт учурда дагы аз болсо дагы колдонулуп келүүдө. Өзүнөн аябай кичүү кайнисине турмушка чыгуу менен келин дагы бир ирет өз акылдуулугун тастыктап турат. Аны менен бирге “Тең теңи менен, тезек кабы менен” деген макалыбыздагыдай кылып, акылдуу жана адилеттүү хандын тукумун акылдуу, зирек келинден болушу жакшы жыйынтык экенин баса белгилөө үчүн автор сюжет куруу талантын колдонгон.

Салтка байланыштуу дагы төмөнкүдөй саптар бар:

Ошентип, сөз бекилип бүттү дагы,

Эстелип элден келген салттуу жагы.

Руксат берди жөн-жай билинген соң,

Жесирдин күйөөсүнүн туугандары. (Чотурова, 2011: 95-б.)

Уулу жана кемпири өлгөн ханга жаңы жубай алуу учурунда ушундай эпизод сүрөттөлөт. Бул сыяктуу каада-салтыбыздын элементтерин чагылдырган учурлар поэмада абдан жыш кездешет. Автор бул өзгөчөлүктөрдү сюжетти курууда колдонуу менен чыгарманын ишенимдүүлүк жана тарыхыйлуулук принцибин ишке ашырган болду. Каада-салт чыныгы жашообузда колдонгон маданий мурасыбыз. Анын чыгармаларда чагылдырылышы чыгарманы чындыкка жакындатуучу кадамдардын бири десек жаңылышпайбыз.

“Найман” поэмасындагы сүрөттөлөрдүн арасында сандарды дагы белгилеп кетүү керек. кырк ууру, сексен, сегиз жана тогуз ай, тогуз күн сыяктуу сандык сөз айкаштары ошол эле учурда кыргыз маданиятын, каада-салтын чагылдырып туруу менен поэманын ишенимдүүлүк критерийи болуп саналат. Булар окурманга чыныгы жашоодо дагы белгилүү болгон ырым-жырымдарда колдонулган ритуалдык сандык түшүнүктөр болгондуктан поэманы дагы реалдуулукка жакындатат. Мунун акын абдан чеберчилик менен иштегенин баса белгилөө керек.

Корутундулап айтканда, Бактыгүл Чотурова “Найман” поэмасы аркылуу өзүнүн чеберчилигин, талантын, өзгөчөлүгүн көргөзө алган. Сюжет куруудагы баштапкы булактар менен жеке индивидуалдуу табылгаларынын (оозеки чыгармачылык менен учурдагы ыр түзүлүшүнүн айкалышы, мотивдердин колдонулушу, сюжеттин күтүүсүз жыйынтыкка ээ

болушу ж.б.) айкалышы, каармандардын көркөм портретин композициялык жана сюжеттик ыкмалар менен чагылдаруусу, идея жана проблеманын көп кырдуулугу жогорку баага татыйт. Чыгармасында жөн гана генофонд маселесин эмес, “Башкаруу кандай болушу керек? Ата кандай болушу керек? Уул кандай болушу керек? Жакшы кандай болушу керек? Аял кандай болушу керек? Акылдуулук кандай болушу керек?” деген сыяктуу бир нече маселени көтөргөн. Бул суроолорго жоопту поэмадан табууга болот. Алсак, башкаруучу бир гана өз улуунун эмес жалпы журттун атасы, ал жалпы журтунун тандырын ойлонушу керек. Уул бала ата жолун улап, бүтүндөй журттун камын көрүүгө тийиш. Чыгармада атанын уулунун курман болушуна кайгырышы үстүртөн гана сүрөттөлбөй терең мазмундуу өзгөчөлүккө ээ. Хан баласынан ажыраганы – жалпы журттун жаңы башчысынан айрылганы. Эгерде хандын жашын жана абалын эске ала турган болсок, бул бир улут үчүн чоң трагедия болуп саналат. Ошондуктан, башкаруучу элин ойлоп өзүнүн аркасында анын ордун ала турган бирөөнү калтырууга тийиш деген жыйынтык чыгарууга болот. Акылдуулук жана аялзатынын көсөмдүгү поэмадагы келиндин образынан ачык түрдө байкалып турат. Келиндин речтик өзгөчөлүктөрү, сүрөттөлүшү, акылмандыгы, сабырдуулугу бизге аялзатынын башкаруучулардын жанында сөзсүз болушу керектигинен кабар берет. Себеби, поэмада дагы байкалгандай, элди өтө чоң трагедиядан куткарган жана улуттун маданиятынын, каада-салтынын, тарбиянын булагы бул – аялзаты. “Найман” поэмасы тема, идея, проблема, сюжет, каармандар системасы, композициясы жагынан кыргыз маданиятын чагылдырган, кыргыз каада-салтынын аң сезими болгон биздин замандын мини эпосу жана жомогу. Эпос өзүнүн көп кырдуулугу менен өзгөчөлөнгөндөй, “Найман” поэмасы дагы өзүнүн көп тараптуулугу менен эпостук өзгөчөлүккө ээ чыгарма. Поэманын тили дагы лингвопоэтикалык жактан, көркөм сөз каражаттары жагынан, стилистикалык жактан изилденүүгө тийиш. Бактыгүл Чотурованын бул поэмасынын уникалдуу тилин дагы жогору баалоо керек.

Колдонулган адабияттар:

1. Алишова, М. (2020). Кыргыз жана англис тилдеринде дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөө (көркөм, стилистикалык тилдик каражаттардын негизинде) (Доктордук диссертация). К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети, Бишкек. Интернет адреси: http://www.arabaev.kg/kgubgu/uploads/Алишова_диссертация.pdf
2. Бактыбек кызы, Ж. (2020). Акын Бактыгүл Чотурованын “Найман” поэмасында генофонд маселесинин көтөрүлүшү. Научный журнал «Вестник КГУ им. И. Арабаева», 7-10-б. Бишкек. Интернет адреси: http://jarchy.arabaev.kg/?7d33b22a0be6cd56a536ac7d4fe619e7=avtor_newsRw&id_blok=342/search?ei=yLpOXIDGJlupsAG_6ba4Aw&q=58238e9ae2dd305d79c2ebc8c1883422
3. Бектурганова Калбүбү. Кыргыз аялдары мифтерде жана уламыштарда. – Б.: “Турар”, 2014. – 168 б. Кыргыз, орус жана англис тилдеринде.
4. Гапаров, С. (2019). Маданият таануу (студенттер үчүн лекциялык курстун кыскача материалы) окуу куралы. Бишкек: Ч.П. «Аязбеков Алмазбек».
5. Кыргыз адабияты энциклопедиялык окуу куралы. (2004). Кыргыз адабияты энциклопедиялык окуу куралы. Бишкек: Мамлекеттик тил жана энциклопедия борбору.
6. “Манас” эпосу Сагымбай Орозбаковдун варианты боюнча. (2017). Стамбул: TDBB Yayın № 22.

7. Сайпидинова, Н. (2015). «Семетей» эпосундагы Семетей баатырдын образынын руханий-адептик маңызы жана көркөмдүк өзгөчөлүктөрү (кандидаттык диссертация). К. Тыныстанов атындагы Ысык-көл мамлекеттик университети, Кыргыз Республикасынын Илимдер Академиясынын Ч. Айтматов атындагы тил жана адабият институту, Каракол. Интернет адреси:

https://libraryksu.kg/public/assets/upload/works/3082_IGU_SAIPIIDINOVA.pdf5e43aad667e08.pdf

8. Чотурова, Б. (2011). Найман. “Жаңы Ала-Тоо” журналы. 8 (28), 90-97-б. Бишкек: «Турар» басмасы.

References:

1. Alishova, M. (2020). Comparative study of the linguistic picture of the world in Kyrgyz and English (based on artistic, stylistic linguistic means) (doctoral dissertation). K. Bishkek State University. Karasaeva, Bishkek. Internet address:

http://www.arabaev.kg/kgubgu/uploads/Алишова_диссертация.pdf

2. Baktybek kyzy, J. (2020). The poet Baktygul Choturova's poem “Naiman” raises questions of the gene pool. Scientific journal "Bulletin of the I. Arabaev KSU", pp. 7-10. Bishkek.

Internet address: http://jarchy.arabaev.kg/?7d33b22a0be6cd56a536ac7d4fe619e7=avtor_newsRw&id_blok=342/search?ei=yLpOXIDGJIupsAG_6ba4Aw&q=58238e9ae2dd305d79c2ebc8c1883422

3. Bekturganova Kalbubu. Kyrgyz women in myths and legends. - B. “Turar”, 2014. - 168 B. In Kyrgyz, Russian and English.

4. Gaparov, S. (2019). Textbook on cultural studies (a short course of lectures for students). Bishkek: Ch.P. "Ayazbekov Almazbek".

5. Kyrgyz literature is an encyclopedic textbook. (2004). Kyrgyz literature is an encyclopedic textbook. Bishkek: Center of the State Language and Encyclopedia.

6. The epic "Manas" according to the version of Sagymbai Orozbekov. (2017). Istanbul: Bavaria 22.

7. Saipidinova, N. (2015). Spiritual and moral essence and artistic features of the image of Semetey the hero in the epic "Semetey" (PhD thesis). Issyk-Kul State University named after K. Tynystanov., Member of the Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic. Institute of Language and Literature named after Aitmatova, Karakol. Internet address:

https://libraryksu.kg/public/assets/upload/works/3082_IGU_SAIPIIDINOVA.pdf5e43aad667e08.pdf

8. Choturova, B. (2011). Nyman. Magazine” New Ala-Too”. 8 (28), pp. 90-97. Bishkek: Turar Publishing House.